


Follingbo kyrka

Karaktärisering 2019



Svenska kyrkan 
VISBY STIFT

 Gotlands
Museum

Dnr: 2019-17

Dnr Visby stift: SS 2019-0047

Handläggare: Eva Selin, Jakob Lindblad. Arkeologi: Johan Norderäng, Per Widerström.
Fotograf: Jakob Lindblad (JL), Eva Selin (ES). Övriga fotografier anger fotograf vid bilden.
Spridningstillstånd för flygbilder, Lantmäteriet nr LM2021/007471.

© Gotlands Museum

Strandgatan 14

621 56 Visby

© Visby stift

Norra Kyrkogatan 3

621 55 Visby

Innehåll

Inledning.....	4
Bakgrund.....	4
Syfte	4
Metod	4
Visby stifts kyrkor	5
Omgivningar	7
Follingbo socken	7
Kyrkomiljön	7
Kyrkogården.....	8
Kyrkogårdens huvuddrag	8
Historik.....	10
Nulägesbeskrivning	13
Kyrkobyggnaden.....	24
Kyrkans huvuddrag.....	24
Byggnadshistorik	26
Nulägesbeskrivning	30
Restaureringar	63
Arkeologi	65
Kyrkan	66
Arkeologiska undersökningar	66
Värdering	67
Allmänt.....	67
Bruksvärden	69
Kyrkobyggnaden.....	69
Kyrkans inventarier	70
Kyrkogården	71
Händelselista Follingbo kyrka.....	72
Lagskydd.....	76
Källor och litteratur.....	78
Otryckta källor.....	78
Tryckta källor.....	78

Inledning

Bakgrund

Projektet *Karaktärisering av kyrkomiljöer* utförs av Gotlands Museum på uppdrag av Visby stift. Det bekostas delvis med kyrkoantikvarisk ersättning och påbörjades under år 2014 med en förstudie. Projektet har indelats i etapper och sista etappen beräknas vara klar vid utgången av år 2024.

Syfte

Syftet med projektet är att beskriva kyrkobyggnad, kyrkogård, kyrkotomt, inredning och inventarier samt deras kulturhistoriska värden på ett sätt som väcker, tillgodoser eller ökar församlingars och allmänhetens intresse.

Målsättningen är att rapporterna ska kunna användas i förvaltningen av de kulturhistoriska värdena, i handlägningsprocessen för kyrkoantikvarisk ersättning samt vid tillståndsprövning mot Kulturmiljölagen. Ett uppdaterat och fördjupat kunskapsunderlag om kyrkomiljöerna ger förutsättningar för hänsynstagande till kulturvärden, exempelvis vid långsiktig planering kring kyrkomiljöerna och under förvaltningen av dem men även i samband med förändring av kyrkorna. Arbetet omfattar de kyrkomiljöer som har det högre lagskyddet enligt Kulturmiljölagen, det vill säga omfattas av tillståndsprövning enligt kap. 4, § 3-4.

Metod

Beskrivning av kyrkomiljöerna har tagit en utgångspunkt i de vård- och underhållsplaner som togs fram av arkitekt Jan Utas 2003-2011. En stor vikt har sedan lagts vid projektets egna fältstudier på plats. Denna egensyn har haft som målsättning att notera helhetskaraktären i kyrkomiljöerna, samt att notera spår av förändringar som har gjorts och att observera kulturhistoriska avtryck från olika tider. En viktig del av fältarbetet har varit att kunna relatera de uppgifter som finns dokumenterade om kyrkorna. Beskrivningarna bygger vidare på analyser och datasamlingar kring kyrkorna i tillgänglig litteratur samt i viss mån på egna arkivstudier. Arkiven avser främst Gotlands Museums arkiv samt Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA), i den utsträckning som varit möjlig.

I beskrivningarna har en betoning legat på att lägga fram ett bildmaterial. Bilderna avser att likt en modell åskådliggöra kyrkomiljön ur ett rumsligt perspektiv där vissa specifika detaljer lyfts fram. Bildtexter leder vanligen in betraktaren i vad bilden förmedlar. Huvuddelen av illustrationerna utgörs av projektets egna foton från fältarbetet. Dessa kompletteras vad gäller inredning och inventarier av bilder ur Inventarieinventeringen från 1997-2010. Visby stift har tillhandahållit nytagna bilder ur luftperspektiv, tagna med drönare, samt bildsamlingar från arbetet med vård- och underhållsplanerna. Uppmätningar har hämtats ur verket Sveriges Kyrkor. Konsthistoriskt inventarium. Äldre illustrationer kommer främst från ATA (via bild databasen Kulturmiljöbild) samt Gotlands Museum, dels från bildarkivet (via Collective Access), dels i några fall från ännu ej arkiverade bilder från byggnadsvårdsverksamhet ca 2000-2020. Äldre teckningar kommer från Uppsala universitetsbibliotek (via Alvin) eller andra samlingar. En särskild sammanställning har också gjorts av arkeologiska utgrävningar och fynd i kyrkor och på kyrkogårdar. Materialet bygger främst på Riksantikvarieämbetets fornminnesregister samt rapporter i Gotlands Museums arkiv.

Vid värderingen av kyrkomiljöerna har hänsyn tagits till Svenska kyrkans modell för identifiering av kulturvärden. De gotländska kyrkorna förenas av drag som samtidigt i hög grad särskiljer dem

från många av landets övriga kyrkor med motsvarande roll som sockenkyrka. Vid såväl analysen som värderingen har en strävan varit att lyfta fram kyrkomiljöerna utifrån frågor som inte bara är relevanta ur ett gotländskt sammanhang utan även i förhållande till kyrkomiljöer i landet i stort. Frågeställningarna har främst rört sig kring ett för historiska kyrkomiljöer etablerat antikvariskt förhållningssätt med inriktning mot konst- och kulturhistoriska och byggnadsarkeologiska perspektiv och mot upplevelsevärden med arkitektoniska, konstnärliga och historiska inriktningar. Hänsyn till teologiska, kyrkohistoriska, personhistoriska och socialhistoriska perspektiv på kyrkorummet finns med i bakgrunden.

En strävan har varit att finna bra arbetsmetoder för att lyfta fram bruks- och upplevelsevärden på ett tydligare sätt än i tidigare tillämpade modeller från andra stift. Det har skett genom att frågeformulär placerats ut i vissa av kyrkorna där besökare kunnat svara på hur de upplever och använder kyrkomiljön. Intervjuer har även gjorts med företrädare för pastorat och församling.

Visby stifts kyrkor

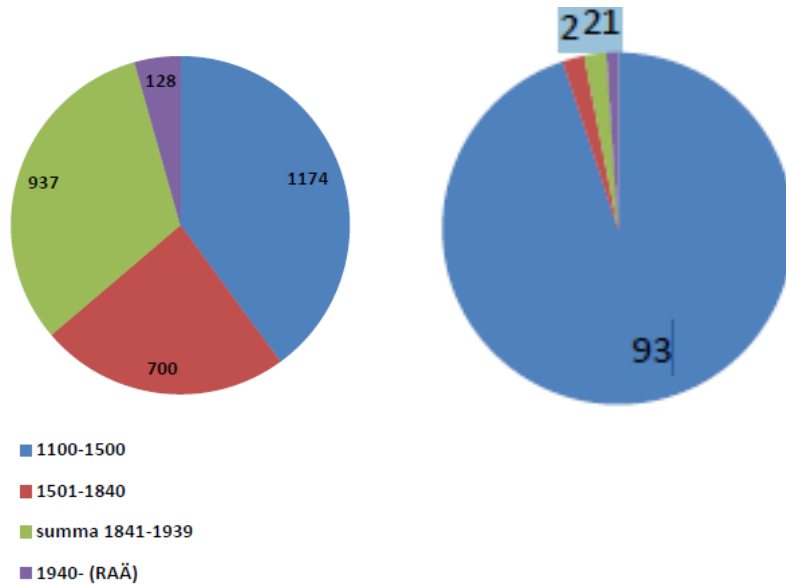
Inom Visby stift finns, förutom domkyrkan, 91 medeltida sockenkyrkor som är i bruk och tillhör Svenska kyrkan. Därtill finns ett par mindre och yngre kyrkobyggnader, såsom Hallshuk och Gnisvärd kapell, byggda som fiskarkapell, den som metodistkapell byggda Hamnkyrkan i Klinte och den moderna Visborgskyrkan, byggd som distriktskyrka i Visbys yttre stadsdelar.

Alla Visby stifts medeltida kyrkobyggnader är uppförda och ombyggda under en kort och intensiv byggnadsperiod som varade från 1100-talet fram till omkring 1350. Detta möjliggjordes av den omfattande handel Gotland haft under flera hundra år i Östersjöregionen. Efter 1350 skedde en kraftig nedgång i den gotländska ekonomin vilket ledde till att kyrkobyggnandet helt avstannade på landsbygden och i Visby under 1400-talet. En ekonomisk nedgångsperiod och reformationstidens reduktion av kyrkans tillgångar under 1500-talet gjorde att flera kyrkor i Visby och tre sockenkyrkor på landsbygden och några kapell övergavs, i dag ruiner, flitigt använda för friluftsgudstjänster.

Efter en viss ekonomisk återhämtning under 1600-talet gjordes insatser för kyrkobyggnandet. Tak och tornhuvar sågs över, inredningen förnyades och några fiskelägen försågs med kapell. 1800-talet, som på fastlandet innebar att små medeltida kyrkor revs och ersattes av större, begränsades på Gotland till några ombyggnader samt att många kyrkor fick sakristia och större fönster. Under 1800-talets slut och början av 1900-talet drog en ny våg av kyrkobyggnande över ön för frikyrkliga församlingar eller inomkyrkliga föreningar, antingen byggda som små missionshus i trä och med vissa kyrkliga drag, merparten sålda och ombyggda till andra ändamål, eller också som stora murade kyrkor inne i Visby. Det kom att dröja fram till omkring 1960 innan några nya kyrkor byggdes i Svenska kyrkans regi på Gotland. På 1980-talet och senare tillkom kyrkor för andra samfund, som den första katolska kyrkan efter medeltiden och nya frikyrkor.

De gotländska medeltida kyrkorna har som helhet förändrats ytterst lite sedan medeltiden. I huvudsak är det interiören som förändrats. Under 1600-talet tillkom predikstolar, fast bänkinredning som ännu ofta är bevarad, altaruppsatser i sandsten eller trä, allt i senrenässans eller barockstil. Under 1700-talet insattes nummertavlor och inte sällan en vägg för att avbalka kyrkans västra del till sädesmagasin. Väggarnas kalkmålningar kunde ersättas av ett nytt måleri anpassat till tidens anda. 1700-talets slut och 1800-talet innebar ofta läktarbyggen, orglar och att hela rummet kalkades vitt samt att nya fönster togs upp för att släppa in mer ljus enligt nyklassicismens ideal. 1900-talet har präglats av restaureringar, som innebar en förnyelse med inriktning på äldre konst och att pedagogiskt visa kyrkorummet ur dess olika sidor. Medeltida

kalkmålningar frilades liksom 1700-talsinredningens rika färgsättning, dolda av senare övermålning. Medeltida skulptur lyftes ned från vinden och ställdes åter upp i kyrkorummet. Läktare och magasinsväggar har rivits. Vår tid har inneburit att ytor och material konserverats men också att med olika medel skapa naturliga platser för förvaring som följd av vidgade krav på kyrkorummet och dess användning.



Figuren till vänster beskriver byggnadsperioden för kyrkor i riket, figuren till höger visar Visby stift. Blått avser bevarade medeltida kyrkor.

Omgivningar

Follingbo socken

Follingbo kyrka ingår i Romakloster pastorat. Den är belägen på mellersta Gotland, ca 12 km från Visby. 2019 var antalet invånare 522. Socknen är en jordbruksbygd och har flera större gårdar med herrgårdsliknande bebyggelse. Närheten till Visby medförde att många av dessa gårdar ägdes av visbyborgare förr i tiden.

Kyrkomiljön

Kyrkogården är utom i norr omgiven av åkermark. Kyrkan är synlig vida omkring i det öppna landskapet. Norr om kyrkan ligger prästgården, idag privatägd, omgiven av ett trädgårds- och parkområde. I väster gränsar kyrkogården mot landsvägen, och i söder finns en grusad parkeringsplats för besökande.



Follingbo kyrkomiljö fotograferad 2019. Pär Malmros, Visby stift.

Kyrkogården

Kyrkogårdens huvuddrag

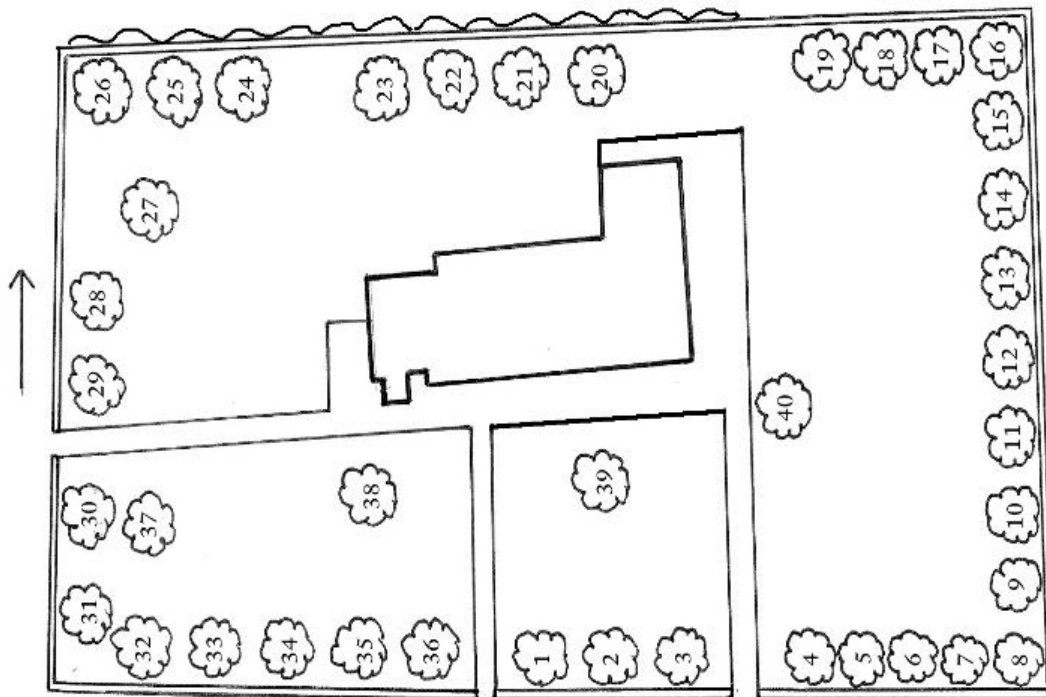
Kyrkogården är i det närmaste rektangulär med längsta utsträckning i öst-västlig riktning. I öster är den tillbyggd med en ny kyrkogård (1920-tal). En krans av träd finns innanför muren runt hela kyrkogården, och inne på kyrkogården växer i söder fyra stora kastanjer (ursprungligen var det sex). Gravarna är ganska jämnt fördelade runt kyrkan.



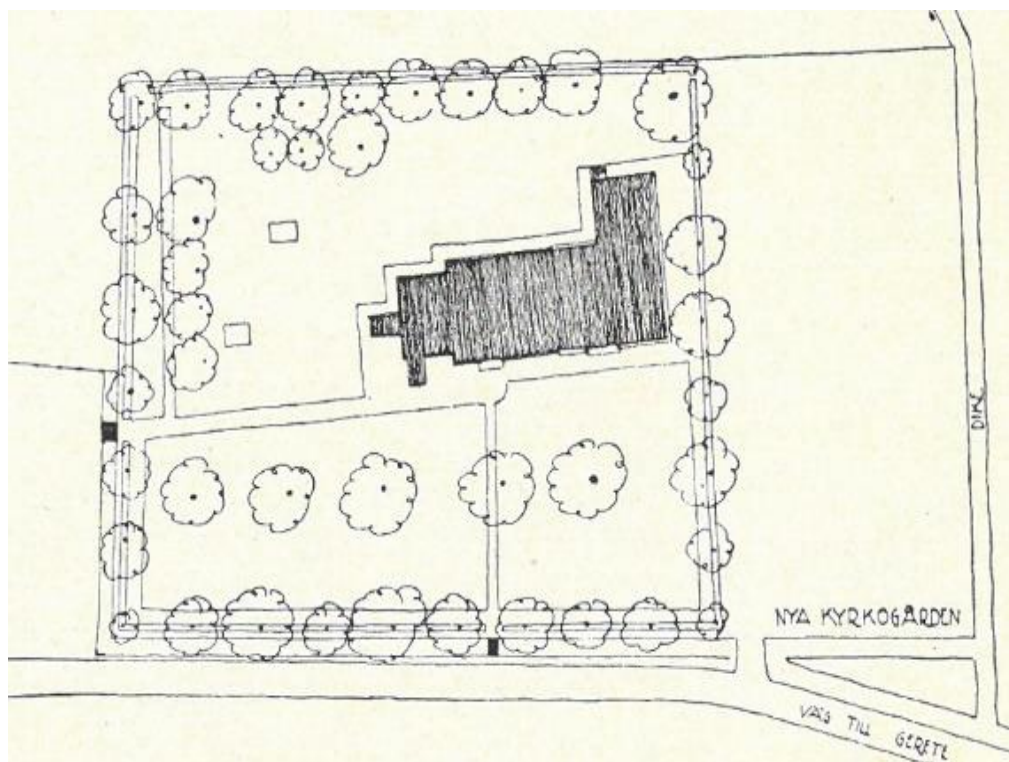
Follingbo kyrka och kyrkogård fotograferad från väster. Foto Pär Malmros, Visby stift 2019.



Follingbo kyrka och kyrkogård fotograferad från norr. Foto Pär Malmros, Visby stift 2019.



Situationsplan med markerade träd, upprättad 2019. Reviderad 2020, Gotlands Museum.



Situationsplan från ca 1920. Ur Sveriges kyrkor 1931.

Historik

Skattläggningskartor från 1753 visar Follingbo kyrka med prästgården. Prästgården ligger nordost om kyrkobyggnaden. Kyrkomiljön omges av åkermarker i väster, söder och öster. I norr finns vidsträckta ängs- och betesmarker. Enligt skattläggningskartan från 1731 och laga skiftes karta från 1871 förefaller inte kyrkogården ha utvidgats mellan dessa år. Kyrkogården utvidgades en bit åt söder mellan 1871 och 1920. Den trädrad som syns på situationsplanen från 1920, varav ett par träd är bevarade idag visar var den gamla gränsen gick. I Sveriges kyrkor från 1931 beskriver att kyrkogården var omgiven av en terrassmur och en hagtornshäck.



Skattläggningskarta från 1731.



Laga skiftes karta från 1871. Landsvägen ligger öster om kyrkogården.



Follingbo kyrka fotograferad från sydost. Kring muren syns en häck som idag är borta. Öster om kyrkan syns unga träd på den utvidgade kyrkogården. Foto Carl Curman, troligen cirka 1890. RAÄ, Kulturmiljöbild.



Follingbo kyrkogård. Närmast syns gräskullegravar. Invid kyrkan står en lång sittbänk. Foto Martin Olsson 1913. RAÄ, Kulturmiljöbild.



Follingbo kyrkogård. Söder om den västra gången syns en trädrad med hästkastanj som markerar den äldre kyrkogårdens gräns mot söder. Foto okänt. RAÄ, Kulturmiljöbild.



Follingbo kyrkogård. I den västra av kyrkogården växte ett flertal större träd under första delen av 1900-talet. Foto okänt. RAÄ, Kulturmiljöbild.

Nulägesbeskrivning

Kyrkogården är i det närmaste rektangulär med längsta utsträckning i öst-västlig riktning. Den utvidgades åt öster på 1920-talet. Gränsen mellan den äldre och yngre kyrkogården går längs med grusgången öster om kyrkan.

På tre sidor omges kyrkogården av en relativt nylagd stenmur i väster, söder och öster, (i nordväst finns en kort sträcka av en mur av äldre ursprung). Längs med den norra sidan finns en lägre terrassmur och delvis en gles häck av hagtorn.

Kyrkogården har tre ingångar – en åt väster mot prästgården, och två åt söder. Ingången i väster har dubbla järngrindar och grindstolpar i murad kalksten. Under senare delen av 1800-talet fanns här en stiglucka (se bild s 14). De två ingångarna i söder har järngrindar och grindstolpar i murad kalksten. Från ingångarna i väster och söder leder grusgångar fram till kyrkan och längs med dess södra och östra murverk. Belysningen utgörs av två belysningsstolpar, fyra strålkastare riktade mot fasaderna, fyra lyktor vilka hänger över den södra sträckningen av kyrkogårdsmuren, samt en lykta monterad på den södra strävpelaren.

Hela kyrkogården omges av en trädkrans av äldre lind, friväxande (nr 5-19, 28, 31, 33, 35), hamlad (nr 3), äldre skogslönn, friväxande (21-27, 29, 30, 32, 36), och hamlad, (nr 1) och äldre hästkastanj, friväxande (nr 2, 4, 20, 34). Söder och sydväst om kyrkan finns några solitära träd; äldre hästkastanj (nr 37-40). Den är en rest av en tidigare trädrad som avgränsade kyrkogården åt söder innan en utvidgning mellan 1871 och 1920. (Se situationsplan s. 9).



Follingbo kyrkogård och kyrka fotograferad från ovan 2019. Pär Malmros, Visby stift.

Gravarna på kyrkogården är ganska jämnt fördelade runt kyrkan i söder, sydväst och väster. I norr återfinns endast ett fåtal gravvårdar. På den yngre kyrkogården finns ett hundratal gravar med relativt moderna vårdar. Den ur kulturhistorisk synvinkel mest intressanta delen ligger i sydväst. I sydöst finns ett stort antal graniter.



Follingbo kyrka fotograferad från söder. Foto ES 2020.



Follingbo kyrkogård fotograferad från sydväst. Foto ES 2019.



Follingbo kyrkogård fotograferad från sydost. Foto ES 2020.



Den södra muren vid landsvägen. Foto ES 2019.



Hagtornshäck vid den norra gränsen. Foto ES 2019.



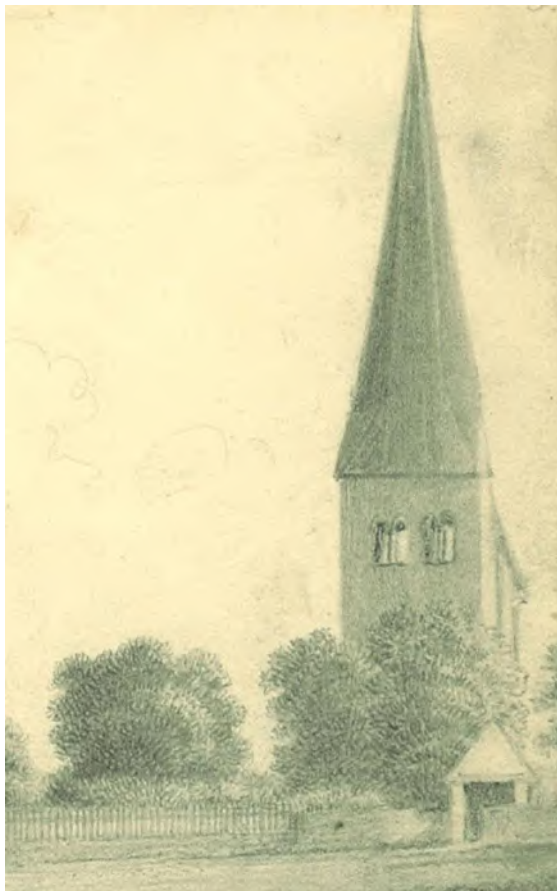
Den västra muren mot prästgårdsparken. Den borte högre delen av muren är av medeltida ursprung. Foto ES 2019.



Grusad gång från ingången i väster. Foto ES 2019.



Grusad gång från ingången i söder till södra långhusportalen. Foto Es 2019.



Stigluckan vid den västra ingången från prästgården fanns kvar under senare delen av 1800-talet. Den ersattes senare av en grind. Teckning av John May, ca 1860-talet.



Follingbo kyrka fotograferad från väster. Foto ES 2019.



Ingången i väster från prästgårdsparken har dubbla grindar i järn och murade grindstolpar i kalksten. Foto ES 2020.



Ingångar från söder med järngrindar och grindstolpar i murad kalksten. Den vänstra bilden visar huvudingången till den södra långhusportalen och den högra bilden visar ingången till den yngre delen av kyrkogården. Foto ES 2019.



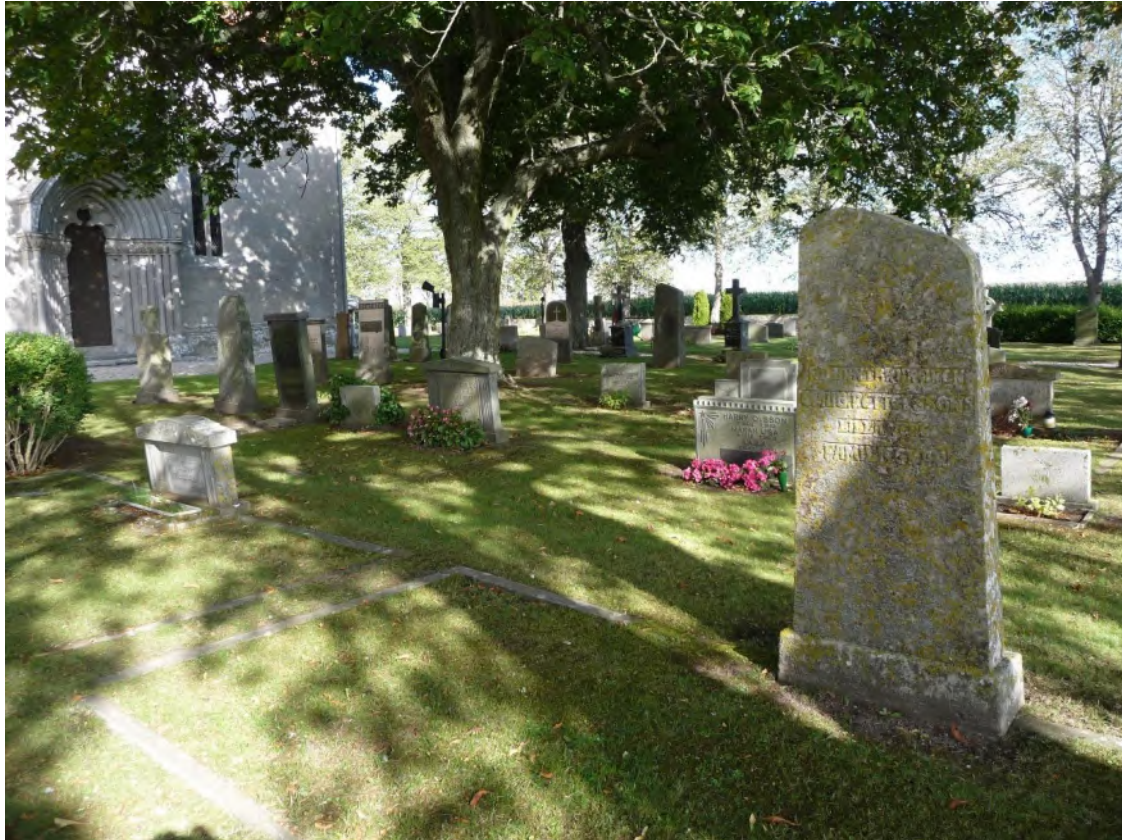
Den nordvästra delen av kyrkogården. Foto ES 2019.



Den sydvästra delen av kyrkogården. Foto Es 2019.



Den södra delen av kyrkogården. Foto ES 2019.



Den sydöstra delen av kyrkogården. Närmast en grav med stenram, utpekad som kulturhistoriskt värdefull. Foto ES 2019.



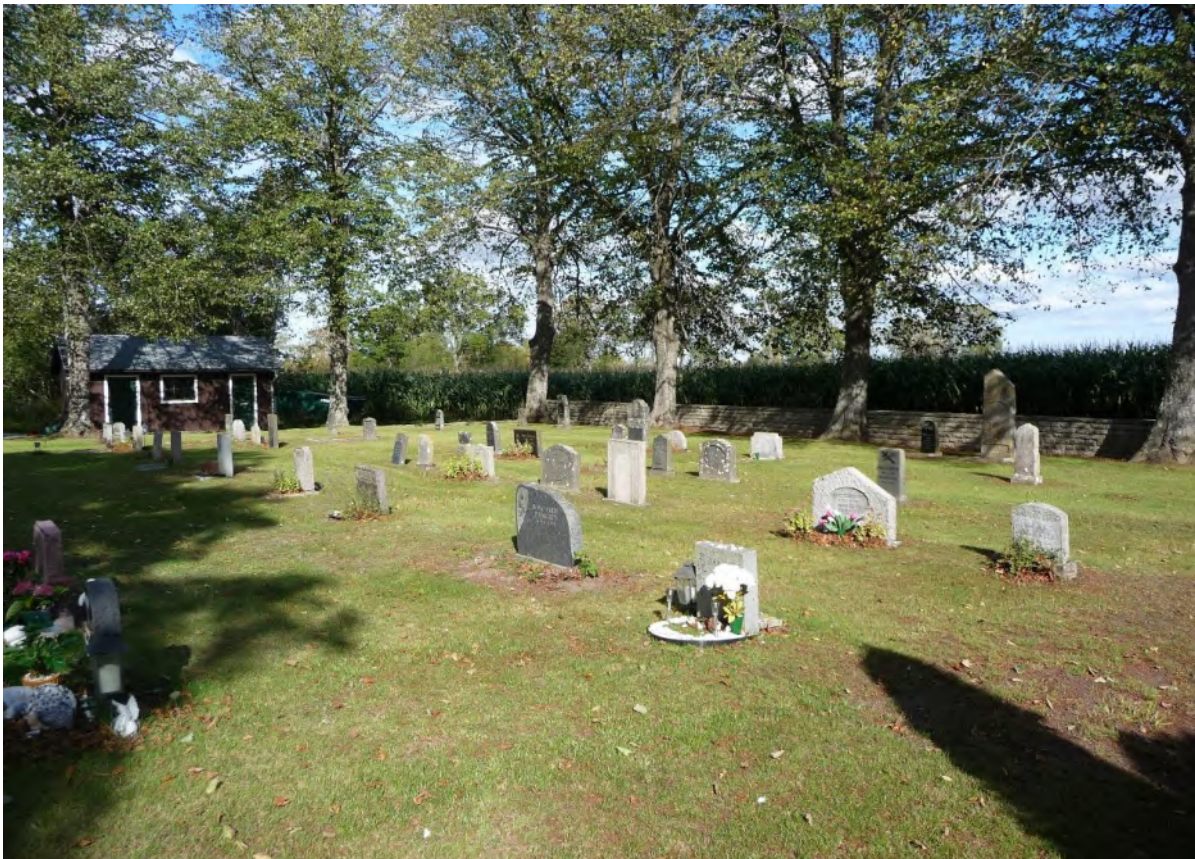
I den sydöstra delen av kyrkogården finns de flesta högresta gravvårdarna. Foto ES 2019.



I den norra delen av kyrkogården finns ett fåtal gravar. Foto ES 2019.



En grusad gång avdelar den äldre kyrkogården i väster från den yngre i öster. Foto ES 2019.



Den yngre delen av kyrkogården, utvidgad på 1920-talet. Foto ES 2019.



Gravvård i sten och järn omgiven av ett smidesstaket i järn över Anna Dubbe. Den har utpekats som kulturhistoriskt värdefull genom sin ålder, utformning, och person- och lokalhistoria. Foto ES 2019.



Gravvårdar i svart granit från 1919. De har utpekats som kulturhistoriskt värdefulla genom sin utformning. Det är sällsynt med kors av svart granit. Foto ES 2019.



Gravvård i sandsten från ca 1869 över kyrkoherden Jacob Holmberg. Den har utpekats som kulturhistoriskt värdefull genom sin ålder och lokalhistoria.



Gravvård av järn från 1906. Den har utpekats som kulturhistoriskt värdefull genom sin utformning. Foto ES 2019.



Exteriör från sydöst. Foto JL 2019.

Kyrkobyggnaden

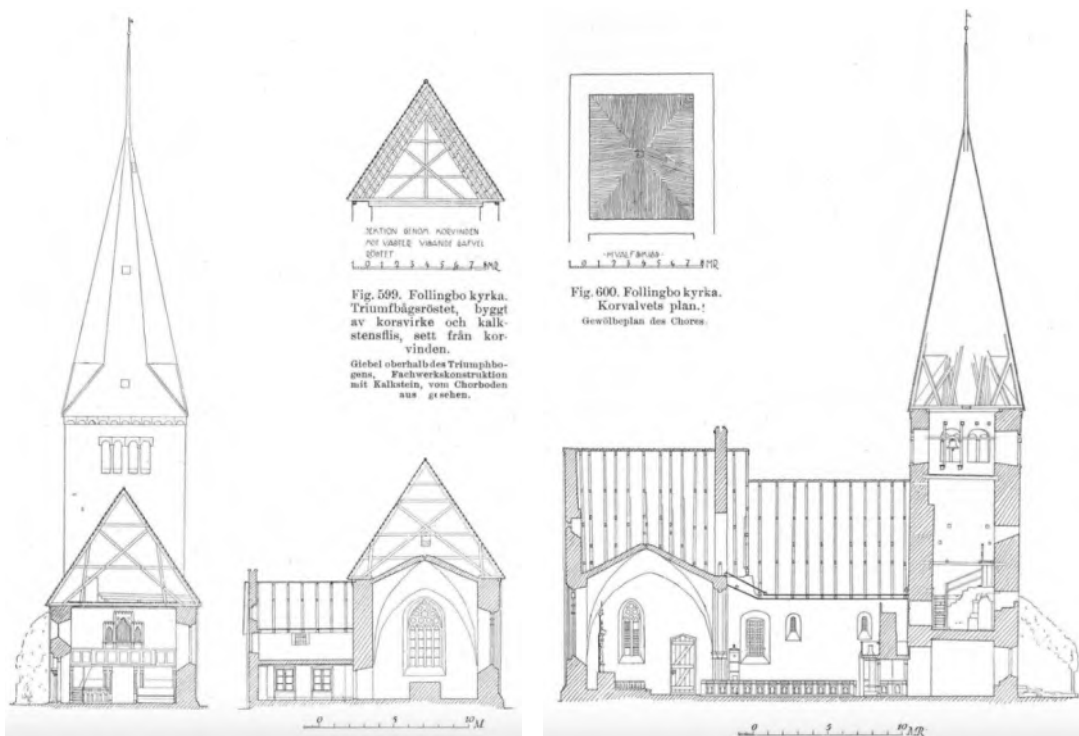
Kyrkans huvuddrag

Follingbo kyrka ligger öppet i ett jordbrukslandskap, omgiven av träd ovanför vilka tornet med sina ljudgluggar och koret reser sig. Kyrkan utmärks kanske främst för sitt välhuggna romanska murverk med elegant proportionerad sydportal på långhuset och korportal med rik omfattning. Kyrkans inre har genom takmålningarna och inredningen i senbarock en karaktär som går att associera till fastländska kyrkor mer än gotländska och som sannolikt präglas av närheten till och kontakterna med staden Visby.

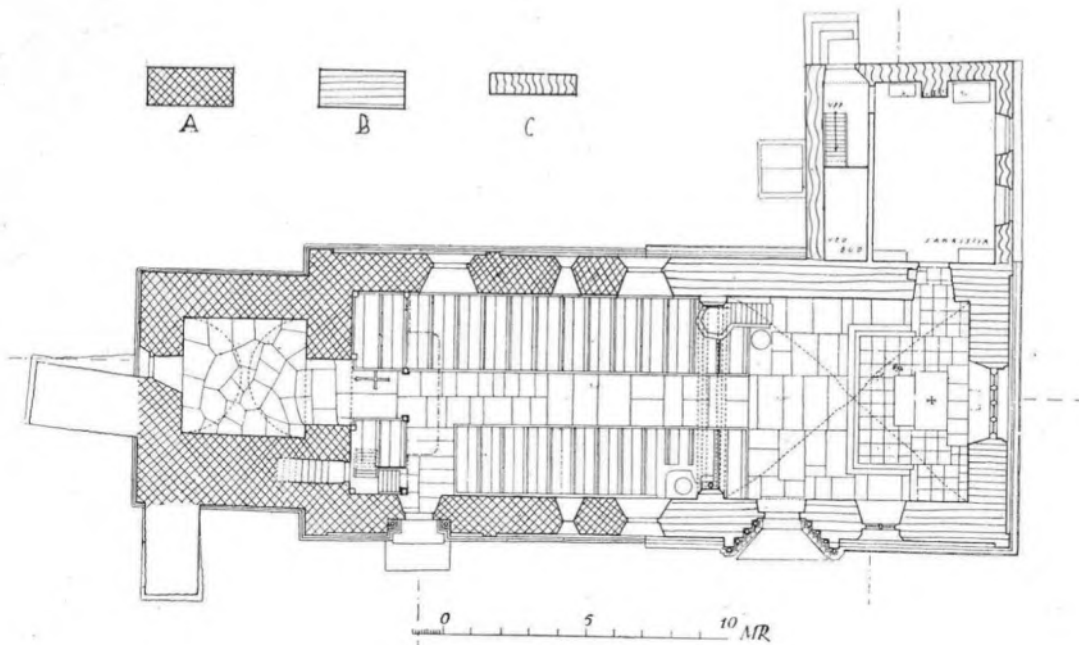
Kyrkan är en så kallad klövsadelskyrka av gotländsk typ vilket innebär att den har ett torn i väster och ett högt kor i öster, åtskilda av ett lägre långhus. Långhus och kor har samma bredd. En stor sakristia ligger vid korets norra sida. Tornet i väster stöttas av två kraftiga strävpelare och på korets norra sida ansluter en stor sakristia. Södra långhusportalen utgör huvudingång. Ringkammaren i tornets bottenvåning avskiljs med glasvägg till kapell för mindre gudstjänster.



Exteriör från nordöst. Foto JL 2019.



Tvärsektioner av långhuset mot väster, koret mot öster och längdsektion mot söder samt uppmätning av det 1952 avlägsnade röstet i korsvirke samt valvplan. Uppmätning ca 1920. Efter SvK, Gotland I:5, volym 35.



Plan. Byggnadsperiod A avser omkring 1200, B 1200-talets slut, C 1821. Fönsteröppningen i tornet i väster utgör en tidigare portal, som, möjligen 1850, förändrades till ett fönster. Portalens igensatta södra del, innanför strävpelaren, är inte angiven i skrafferingen liksom inte heller att de större av fönstren i långhuset togs upp på 1700-talet. Uppmätning ca 1920. Efter SvK, Gotland I:5, volym 35.

Byggnadshistorik

Av den äldsta kända kyrkan återstår hela långhuset och tornet, vilka förefaller vara tillkomna i ett sammanhang omkring 1200, även om förändringar i tornets murverk visar på att det rests i etapper. Till långhuset hörde sannolikt ett smalare och lägre kor av okänd utformning. Den ovanligt avancerade romanska arkitekturen kan ha ett samband med Roma kloster men också med kyrkobyggnader i Visby. Något kyrkan, som enda exempel på gotländska landsbygden, har gemensamt med ett par av kyrkorna i Visby är att tornets första övervåning varit öppen in mot långhuset, sannolikt som en motsvarighet till så kallade emporvåningar som i vissa kyrkor förknippas med förnäma byggherrar. Långhuset har bevarade små och rundbågiga ursprungliga fönster, placerade i både söder och norr, inte bara i söder, ett ovanligt och senare övergivet särdrag hos tidiga medeltida stenkyrkor.

Under 1200-talets senare del tillkom det nuvarande koret, försett med öppningar i en rikt dekorerad höggotik. Den tillfälligt utformade övergången mellan koret och långhuset tydliggör hur ombyggnaden var en första etapp i en process som i anslutning till det normala schemat för gotländska kyrkors förändringar skulle följas av ett nytt långhus och sannolikt en påbyggnad eller nybyggnad av tornet. Trots detta försågs koret med lika omsorgsfullt fogat murverk som långhuset, som för att delarna skulle harmoniera med varandra.

Senare förändringar är tillkomsten vid okänd tid av två stora strävpelare vid tornet till följd av sättningar och sprickor i murverket, varigenom västportalen delvis kom att döljas. En viktig, men inte uppmärksammas historik av Lars Magnus Holmbäck 1956 lyfter fram att kyrkan brunnit, varifrån brandspår syns i murverket. Holmbäck daterar branden till år 1607 efter ett inhugget årtal och större kostnader för byggnadsmaterial 1613–14, men årtalet 1587 på korets remstykke i trä samt en glasmålning från 1588 torde möjligen snarare tala för att olyckan inträffat på 1580-talet. Iståndsättningen tog dock mycket lång tid, först mer än ett sekel senare fullföljdes den. Försvenskningpolitiken i slutet av 1600-talet och närheten till Visby hade då ändrat socknens sociala sammansättning, lyfter Holmbäck fram, vilket bidrar till den mer ”fastländska” karaktären på inredningen. Största förändring därefter utgör tillkomsten 1820–21 av en rymlig sakristia vars storlek hänger samman med att den även fungerade som skolsal och hade sockenmagasin inrett i en övre våning. För dessa ändamål försågs sakristian med egen ingång. På 1850-talet införlivades ringkammaren med kyrkorummet efter att tidigare ha utgjort förvaringsrum. Brädväggen i tornbågen revs och senast nu byggdes resterna av den tidigare västportalen om till fönster, som fick nuvarande form ca 1870.



Kyrkan från sydväst på 1820-talet. Kyrkans huvuddrag överensstämmer med idag. Follingbo pastorats sigill 1828 med bild av kyrkan. Gjord av Gustaf Adolf Unnéus efter egen förlageteckning. ATA: Sveriges Kyrkors arkiv, okat. Foto JL 2019.



Kyrkan från sydöst. Proportionerna mellan byggnadens olika delar framgår av bilden. Foto Carl Curman, troligen cirka 1890. RAÄ Kulturmiljöbild.



Kyrkans södra fasad. Skillnaden mellan långhusets äldre och korets yngre kvadermurar syns tydligt liksom den skillnad i stenens kvalitet som Carl Georg Brunius omtalade från sitt besök i kyrkan 1862. Foto Olof Sörling, troligen omkring 1890. RAÄ Kulturmiljöbild.



Södra fasaden sedd mot väster. Strävpelarna invuxna i murgroena. Foto Erik Bohrn 1938, RAÄ Kulturmiljöbild.



Koret från sydväst med skyddsbeklädnad av korportalen under andra världskriget, något som utfördes på många gotländska kyrkor. Foto Bertil Berthelson, tidigt 1940-tal, RAÄ Kulturmiljöbild.

Nulägesbeskrivning

Exteriör

Kyrkans oputsade fasader utmärks av omsorgsfullt huggna och tunt fogade kvaderstenar i kalksten med dekorativa lisener och bågfriser. Korets gavelröste mot långhustaket är av trä. Sakristians murar är putsade. Strävpelarnas ojämna murverk av tuktade stenar har breda fogar. Taken täcks av tegel och den kraftiga tornhuvun av spån, en ovanlighet på Gotland. Långhusets portal och små rundbågiga fönsteröppningar är välbevarade från byggnadstiden. Rundade stenar från fler fönster ingår i några av de senare upptagna rektangulära fönstren samt möjligen i korgavelns runda ljusöppning. Ett lågt placerat fönster i väster utgör övre delen av en vid okänd tidpunkt igensatt ursprunglig tornportal. Korets portal och masverksförsedda fönster utmärks av för Gotland ovanlig rikt profilerade omfattningar. Kyrkans fasader har inslag av dekorativa bågfriser av olika ålder och utformning. Sakristians rektangulära sexdelade fönster med fönsterluckor har en mer profan karaktär.



Torn och långhus från söder. Foto JL 2019.



Sakristia, kor och långhus från norr. Foto JL 2019.



Långhuset och tornet från nordöst. Omfattningen till ett litet ursprungligt fönster ingår i det västra av de två på 1700-talet upptagna stora fönstren. Foto JL 2019.



Korets portal och södra fönster. Foto JL 2019.



Detalj av korportalen. Foto JL 2019.



Långhusportalen. Foto JL 2019.



Strävpelare och fönster vid tornets västra sida. Omfattningen kring fönstret hör till en tidigare västportal. Grunden i förhållande till pelarens sneda läge talar för att man först inte avsett att spara öppningen men sedan försökt att spara öppningen. Fönstret tillkom möjligen vid 1800-talets mitt då ringkammaren slutade att användas som magasin. Fönstrets nuvarande form härrör från ca 1870. Foto JL 2019.



Tornets strävpelare från sydväst. Foto JL 2019.



Tornets strävpelare från sydväst år 1900 med en planterad murgröna, avlägsnad år 2000. Teckning av Janna Dorotea Drake af Hagelsrum, UUB Handt. Sv. Skissalbum, Skissbok 2, Alvin.



Exteriör från söder i fasadbelysning. Foto JL 2020.



Sakristiebyggnaden från 1821 sedd från nordost. Sakristian innanför de stora fönstren fungerade även som folkskola med ingång genom dörren till höger. Från den nåddes även sockenmagasinet som inrymdes i övervåningen. Foto JL 2019.

Interiör

I det inre är hela kyrkans murverk putsat med undantag för triumfbågens vederlag med de dekorativa kapitäl som nyhöggs 1955-56 efter de genom branden skadade och överputsade originalen. Golvet utgörs av kalkstensplattor samt trägolv i bänkkvarter och sakristia. Ett viktigt inslag i rummet bildar långhusets målade platta innertak av trä, i sin nuvarande form troligen panelat omkring 1690. Det reser sig något åt öster för att frigöra triumfbågen in mot koret som täcks av ett murat kryssvalv medan tornets bottenvåning har tunnvalv. Kyrkorummet får ljus från koret och ifrån långhusets sentida fönster i norr och söder. Viktiga blickpunkter i rummet utgörs av den resliga altaruppsatsen, den dekorerade predikstolen samt det rikt målade innertaket, vilka samspelar med det likaså rikt dekorativa bänkskärmarna och läktarbarriären. Orgelfasadens nygotik stilistiskt bryter interiörens barockkaraktär men ansluter ändå genom sin dekorativa täthet och sina proportioner. Ett spröjsat glasparti från 2007 med dubbla dörrar i tornbågen delar av ringkammaren som med enkel inredning är möblerat till kapell.

Triumfbågen har dekorativa kapitäl, nyhuggna 1955-56 efter förlaga av de brandskadade originalen. Endast fragment har påträffats av kalkmålningar. Enstaka rutor finns kvar av glasmålningar. En desto större sammanhängande utsmyckning utgör långhusets takmålning från 1690-talet, vilken delvis kom att kompletteras med nya bilder under Erik Olsson Sandas målerikonservering 1955-56.

Sakristian öppnar sig med en vid dubbeldörr av tidig 1800-talskaraktär mot koret. Dess inre utgörs av ett stort rum med två stora fönster och med skärmar från 1600-talets inredning i koret, sedan 1955-56 fäst vid väggarna. En dörr utifrån leder både till sakristian, som en tid även utgjorde socknens skola, och till dess övervåning som tidigare fungerat som sockenmagasin och nu utgör förvaring för äldre föremål och inredning, liksom den ovanförliggande sakristiasvinden. Korets murverk ligger här blottat i orört skick sedan sakristians byggande med torkad äldre lavpäväxt.

Kyrkans vind nås från en rak trappa med uppgång från långhuset. En trätrappa ovanpå de ursprungliga murade stegen har sänkt dess tidigare ansenliga höjd under ett sluttande sammanhängande tak av ovanligt slag i jämförelse med de annars brukliga stegformade taken. En långsgående spricka som klyver taket har sannolikt samband med de sättningar i murverket som motiverade strävpelarnas tillkomst. Trappans övre mynning har rester av huggen omfattning. En igensatt nisch som tidigare vett in mot långhuset talar för att våningen utgjort en emporvåning, det vill säga en läktarvåning eller kapell med sikt mot altaret och kyrkorummet. Flera bjälklag har tidigare delat den höga tornvåningen där trätrappor för upp till klockrummet och tornhuven. Långhusvindens takstol innehåller äldre virke i högre grad än korets till stora delar i sen tid förnyade takstol. Den omtalade branden talar dock för att takstolen inte torde kunna vara medeltida. Vägg saknas mellan vindarna. Korets västra gavelparti är helt förnyat på 1950-talet till formen en kopia av det tidigare i korsvirkesteknik.



Interiör mot öster. Foto JL 2019.



Interiör av långhuset mot väster. Foto JL 2019.



Interiör mot väster i kvällsbelysning. Foto JL 2020.



Långhusets innertak med målningar från 1690. Foto JL 2020.



Långhusets innertak med målningar från 1690-talet, mittpartiet. Foto JL 2019.



Interiör mot väster sedd från koret. Foto JL 2019.



Triumfbågens södra vederlag. Nyhugget på 1950-talet efter det fragmentariskt bevarade brandskadade originalet. Foto JL 2019.



Interiör av koret mot sydöst. Små medeltida glasmålningsrutor har sparats i masverkens svicklar. I södra fönstret glasmålning från 1588. Altartavlan sannolikt av Johan Hernell 1746. Foto JL 2019.



Interiör av kapellet i ringkammaren mot väster. Fönstret placerat i den tidigare västportalens norra del. Foto JL 2019.



Interiör av kapellet i ringkammaren mot öster. Glaspartiet i tornbågen tillkom 2007. Foto JL 2019.



Sakristieingången från koret, upptagen 1821. Foto JL 2019.



Dörr till sakristian från förstugan. Foto JL 2019.



Sakristian från 1821, ursprungligen även folkskola med ingång utifrån, interiör mot sydöst. Foto JL 2019.



Sakristian, interiör mot norr. Väggnanelerna av äldre bänkskärmar uppsattes 1955–56. Foto JL 2019.



Sakristiebyggnadens övervåning, tidigare sockenmagasin. I fonden korets norra mur med bevarad lavpäväst från 1821. Foto JL 2019.



Sakristiebyggnadens vindsvåning. Foto JL 2019.



Trappa i tornets södra mur med trästeg ovanpå de starkt skadade murade stegen, sedd uppåt åt väster.
Foto JL 2019.



Trappa i tornets södra mur, sedd nedåt mot öster.
Taket i trapploppet, utformat som sluttande plant tak istället för med annars gängse trappstegsformat tak.
Längsgående spricka avspeglar sättningar i murverket.
Foto JL 2019.



Tornets första övervåning sedd mot söder med mynning från murtrappan. Öppningen försedd med huggna poster och möjligen spår av stängningsanordning. Valvet över öppningen ommurat 2000 efter ras. Till vänster syns trätrappor placerade ovanpå en tidigare murad trappa upp till nästa våning, vars försvunna bjälklag låg i nivå med den murade avsatsen. Foto JL 2019.



Tornets första övervåning sedd mot öster. Ursprunglig öppning mot långhuset i nivå med långhusfönstren. Förmodligen en emporöppning, det vill säga öppning med fri sikt mot altaret från ett kapell eller avskild kammare i tornet eller utgång till läktare i långhuset av ett slag som på Gotland annars endast är känd från Visby. Igenmurad, troligen sedan 1950-talet, som ersättning för tidigare brädvägg. Ianspråktagen som teknikutrymme och sannolikt på 1990-talet försedd med nuvarande betongplatta och träinbyggnad. Foto ES 2019.



Tornets första övervåning sedd mot väster. Foto JL 2019.



Klockvåningen sedd mot sydöst. I förgrunden stenar för kimning. Foto JL 2019.



Tornhuvens konstruktion. Foto JL 2019.



Klockvåningen sedd mot norr med ljudgluggarna sedda inifrån. Foto JL 2019.



Korvalvets ovansida. Foto JL 2019.



Ovansidan av långhusets innertak. Foto ES 2019.



Takstol över långhuset. Foto ES 2019.

Fast inredning och inventarier

Kyrkans murade stenaltare härrör från restaureringen 1955–56 som en fri rekonstruktion av det ursprungliga. Altartavlan i trä är från 1744–46. Altarringen från 1955–56 ersatte en äldre, troligen från 1800-talet varav delar med balusterdockor förvaras i kyrkans magasin. Av kyrkans nischer finns endast bevarade en bakom altaret och en, från 1821, i gången till sakristiedörren. Nischens dörr härrör från en äldre nisch, möjligen förstörd vid sakristians tillkomst. Predikstolen tillverkades på 1610-talet för Visborgs slottskyrka och kom till Follingbo 1684, några år efter slottets rivning. Den målades efter uppsättandet och på 1700-talet. Den slutna bänkinredningen från 1600-talets slut har olika radavstånd på södra och norra sidan och fick bekvämare säten 1955–56. Målade skärmar från tidigare bänkar i koret är uppsatta i sakristian. Läktaren från 1700-talets förra hälft, utvidgad 1857, har målningar av Johan Weller 1771–72.



Altaret, i sin nuvarande form sedan 1955-56, samt altartavlan av trä från 1646 med rödmålad baksida. I muren bakom altaret en dold förvaringsnisch. Foto JL 2019,



Altarpopsats, skänkt 1744 av borgmästaren i Visby, Carl Henrik Lange och hans hustru Catharina, troligen utförd av Johan Hernell. Foto Bo-Göran Kristoffersson och Danne Pe Pettersson ca 2005, Visby stift.



Detalj av altartavlan från 1746,
sannolikt av Johan Hernell.
Foto JL 2019.



Altarkrucifix av ben, troligen
från 1700-talet. Foto Bo-
Göran Kristoffersson och
Danne Pe Pettersson ca 2005,
Visby stift.



Väggsåp i öppningen till sakristians ingång från koret. Återanvända dörrar sannolikt från medeltida ej bevarad nisch med spetsig överdel, förmodligen på samma plats som sakristieingången togs upp. Foto JL 2019.



Lås till dörren i väggsåpet vid ingången till sakristian. Foto JL 2019.



Predikstol, tillverkad i början av 1600-talet och ursprungligen i Visborgs slottskyrka. 1684 uppsatt i Follingbo och målad på 1600- och 1700-talet. Trappa från 1956. Foto JL 2019.



Predikstolens ljudtak. De krönande kartuscherne ett tillägg av Johan Hernell 1750. Foto JL 2020.



Predikstolens korg. Till höger detalj. Målningar av Abraham Beck 1706 och Johan Hernell 1750. Foto JL 2020.



Detalj av skärm från bänk som tidigare stod i koret och brukades som sakristia innan den nuvarande sakristian tillkom. Utförd 1684 och målade av Abraham Beck 1706. Nu väggpanel i sakristian Foto JL 2019.



Bänkinredning från 1600-talets senare hälft. Till vänster norra sidans, kvinno- och södra sidans bänkar, med bredare bänkdörrar, till höger södra sidans, manssidans bänkar, med smalare. Foto JL 2019.



Dopfund, medeltida, bemålningen av okänd ålder är möjligen från 1687. Foto Bo-Göran Kristoffersson och Danne Pe Pettersson ca 2005, Visby stift.



Herdarnas tillbedjan. Oljemålning av Maria Charlotta Eberhardt (1798-1869) år 1832, troligen kopia efter italiensk 1600-talsmästare. Skänkt av prinsessan Eugenie 1861. I kapellet i ringkammaren. Foto JL 2019.



Bänkinredningens inre, troligen från 1955-56. Foto JL 2019. Till höger detalj av orgelläktarens målningar. Fältet med lyra tillkom vid utvidgningen av läktaren i samband med orgelns tillkomst 1857. Foto JL 2020.



Insamlingsbössa, troligen den fattigstock som tillverkades 1689. Foto JL 2019.



Klocka, gjuten av Gerhardt Meyer i Stockholm 1699 sedan dess föregångare spräcktes under Karl XI:s likringning. Foto JL 2019.



Klocka, gjuten 1952 av K. G. Bergholtz, skänkt till kyrkan 1954. Foto JL 2019.

Inventarier

Dopfunten, troligen från 1200-talets senare del med bemålning, i koret är kyrkans enda bevarade medeltida inventarium, jämte en mindre sten med runor. Orgeln med nygotisk fasad, byggdes 1857 av Anders Gustaf Nygren, Stockholm, och är hans enda bevarade orgel, senast restaurerad av Tomas Svenske 1995. Ett altarkrucifix av ben är sannolikt utfört på 1700-talet.

Nummertavlorna är utförda i mitten av 1700-talet, förlängda nedåt 1955. Kormattan ”Polstjärnan” och altarmattan formgivna av Barbro Sandell. Fattigstocken är från 1600-talet. En ljuskrona skänktes 1910, dopfatet 1955-56 och ljusbäraren 1997. På murarna i kapellet i ringkammaren hänger en oljemålning av Maria Charlotta Eberhardt 1832, skänkt av prinsessan, och en målning från 1700-talet, troligen kopior av äldre italienska och franska mästare. Där hänger även en minnestavla i sten från 1957 över Lars Söderhielm, formad av Bertil Nyström och Henna Karlsson. Gravhällar i kyrkans västra del är medeltida, bland annat från 1300-talet. Klockorna i tornet är gjutna 1699 och 1952.

Restaureringar

Flera delar av kyrkan bär spår av en brand, möjligen år 1607, varefter endast de utbrända murarna torde ha stått kvar. Återuppbyggnaden tog tid. År 1613 företogs möjligen en provisorisk iståndsättning, den följdes av en mer grundlig reparation, troligen under slutet av 1630-talet. Åren 1682-1706 torde ha betytt mycket för att kyrkan skulle återfå ett smyckat kyrkorum, då inredningen och takmålningen tillkom. Återuppbyggnaden fullbordades vid 1700-talets mitt genom altartavlans tillkomst och predikstolens kompletteringar och läktarens målningar. En inre restaurering 1842, då bland annat bänkinredningen målades om i gul färg, följdes efter långa förberedelser en ny genomgripande restaurering i början av 1870-talet. Fasaderna fogströks med cement och rengjordes med skrapning. Ringkammaren ställdes i ordning till ”Capellet”, bänkinredningen målades åter om, kyrkorummet målades om, men en planerad övermålning av långhusets takmålningar företogs inte. Nytt trägolv lades in men efter bara något år gjorde fuktproblem att det fick bytas mot sten. År 1881 förändrades korets inre. Korbänkarna togs bort medan nytt korgolv, ny altarring och ny predikstolstrappa tillkom. En inre ommålning 1910 följdes av en begränsad yttre restaurering 1938. En mer omfattande yttre restaurering 1952 fullbordades av en genomgripande inre restaurering 1955-56 efter förslag av arkitekt Bengt Romare. Triumfbågens kapitälband nyhöggs. Äldre måleri på inredningen togs fram, takmålningarna restaurerades. Altarringen och predikstolstrappan från 1881 byttes åter ut mot nya. Flera nya inventarier anskaffades eller skänktes, som dopfat, klocka och liturgiska textilier.

De senaste restaureringarna

Delar av inredningen konserverades år 1987. År 2000 gjordes en yttre restaurering efter förslag av arkitekt Jan Utas, varvid bland annat den stora murgrönan som sedan slutet av 1800-talet vuxit på tornets strävpelare och murar togs bort. Ringkammaren inreddes 2007 till kapell att använda som ett mindre gudstjänstrum. Kyrkans portaler har konserverats år 1994 och 2020.



Interiör mot öster, sannolikt på 1930-talet. Äldre vykort, förlag Almquist & Cöster. RAÄ Kulturmiljöbild.



Interiör mot väster före inre ommålning 1910. Kaminen anskaffades ca 1900. Foto Johnny Roosval ca 1905. RAÄ Kulturmiljöbild.



Interiör mot väster. Foto Einar Erici 1914, RAÄ Kulturmiljöbild.

Arkeologi

De gotländska kyrkorna erbjuder ett stort mått av arkeologiskt intressanta spår. Det gäller både marken som kyrkan står på och kyrkogården samt ibland även de närmaste omgivningarna. Kyrkorna byggdes ofta på redan etablerade platser och under de nära tusen år en kyrka stått på samma plats har det avsatt lämningar, som kanske inte är lika märkbara som den stående kyrkan men som är värda att uppmärksammas som viktiga kunskapskällor. Det är till exempel spår av tidigare kyrkobyggnader, bevarade trä- eller stenkistor, bildstensfragment, gravklot och gravstenar, men även runristningar och lösa föremål. I föreliggande avsnitt fokuseras på anläggningar under mark och golv. De artefakter som är med i rapporten är sådana som representerar något som kan peka på att det finns okända fornlämningar. I det här fallet är det företrädesvis vikingatida föremål som kan tyda på att det finns gravar kvar från det tidigaste kyrkoskedet.

På den norra sidan av kyrkorna ligger många av de äldsta kristna gravar som vi känner till. Här begravdes framför allt kvinnor under kyrkans tidiga existens i enlighet med ett könssegregerat gravskick. Redan under 1200-talet upphörde i flera fall bruket att använda norra sidan av kyrkogården som begravningsplats. Bruket återupptogs först under 1800- och 1900-talen. När den började användas för begravingar igen påträffades gamla gravar, inte sällan gravar från vikingatiden och den äldsta kristna tiden på Gotland. Ofta hade gravläggningen skett i kläder med spännen och utsmyckningar som hör vikingatidens sista del till. Fynden är mycket intressanta men tyvärr inte så utförligt beforskade som man kan föreställa sig. Det rör sig om föremålsfynd av vikingatida karaktär, av personlig art och som tillhört klädedräkten och med denna fått följa med i graven. Vanliga föremål är pärlor, knivar, kammar och olika typer av smycken relaterade till klädedräkten (Thunmark-Nylén 1995).

Under kyrkornas golv ligger ofta gamla gravar med bevarade trä- eller stenkistor. Något som också noterats särskilt är spår efter äldre kyrkor, träkyrkor i form av syllar, stavkonstruktioner eller sekundäranvända plankor och spår efter stenkyrkor i form av murverksrester under mark och golv. Dock har inte sekundärt inmurade detaljer i den nuvarande kyrkan som fasadstenar eller friser tagits upp i avsnittet om arkeologi, liksom inte heller ännu stående murverk som ingått i en äldre anläggning.

I putsen på kyrkornas väggar påträffas ibland medeltida inskrifter och putsristningar. Ofta har inskrifterna runor, vilket är av stort intresse för kunskapen om runor, eller innehåller graffiti i form av tecknade figurer. Av någon anledning har run- och bildstenar från äldre tider tagits till kyrkan för att införlivas i byggnaden. I kyrkornas byggstenar finns också stenhuggarmärken och med hjälp av dem kan man få en uppfattning om delaktigheten i kyrkobyggena.

Kyrkornas vindar och övervåningarna i tornen har genom tiderna använts som förvaring, även om kulturhistoriskt värdefulla föremål i regel tagits om hand och nu förvaras på annan plats. De lager som bildats på valvens ojämna ovansidor kan dock innehålla lösa delar till inventarier som tidigare förvarats där eller spår av tidigare reparationer på kyrkobyggnaden. De kan innehålla rester av vardagliga föremål som berättar om hur vinden och tornen har använts eller personliga saker som burits upp i hopp om få ett skydd i kyrkans hägn. Äldre stegar, klockrep, redskap från hur taken tjärats förekommer också. Kyrkogårdsmurar, såväl de medeltida som de yngre kan innehålla byggmaterial som per definition är fornlämning eller fornfynd, som till exempel stenar med ristningar.

I texten förekommer ett särskiljande av fornlämningar och övriga kulturhistoriska lämningar. Med *fornlämning* avses lämningar som enligt Riksantikvarieämbetets bedömning uppfyller fornlämningsrekvisiten (villkor baserade på Kulturmiljölagens 2 kap.), och vars lämningar huvudsakligen kan antas ha tillkommit före 1850. Med *övrig kulturhistorisk lämning* menas de typer av lämningar som enligt Riksantikvarieämbetets bedömning uppfyller fornlämningsrekvisiten, och vars lämningar huvudsakligen kan antas ha tillkommit 1850 eller senare samt de typer av lämningar som enligt Riksantikvarieämbetets bedömning inte uppfyller fornlämningsrekvisiten. Rörande registren är det dock viktigt att peka på några källkritiska problem. Fornsök och Fornreg, de digitala registren för information om fornlämningar, är användbara källor för information om kyrkomiljöer. Men de utgör i sig ett källkritiskt problem då 10 000-tals lämningar vid digitalisering har kommit att registreras på felaktig nuvarande belägenhet eller fyndplats. Ofta är uppgifterna korrekta men när flera fornlämningar påträffats intill varandra, som till exempel stenkistor på kyrkogården, är det svårt att veta om en borttagen kista i ett dokument är densamma som en som i tidigare upprättade beskrivningar anges ligga kvar på fyndplatsen.

Kyrkan

I kyrkan förvaras i en nisch bakom altaret (enligt Fornreg) ett bildstensfragment med runinskrift som klassas som Övrig kulturhistorisk lämning¹.

Arkeologiska undersökningar

1999 eller 2000 gjordes en antikvarisk övervakning i samband med schaktning för nedläggning av åskledare och elkabel. Ett schakt för åskledare var cirka 0,3 m brett och 0,3 m djupt och drogs från långhusets nordöstra del, cirka 1-1,2 m utanför väggen, västerut runt tornet och därefter österut längs långhus och kor till kyrkans sydöstra hörn. Ytterligare ett schakt drogs för elkabel från sakristians östra vägg mot nordost ut till kyrkogårdens yttergräns. Schaktet var ca 0,3 meter brett, men här cirka 0,5 m djupt.

Ungefär 6m öster om kyrkan syntes i schaktets botten en mörkare sandig färgning, med sten i kanterna, som var ca 2-2,5 m bred. Färgningen verkade löpa i nord-sydlig riktning och såg ut att kunna var ett dike. Detta bör vara resterna efter den äldre kyrkogårdsgränsen som flyttades österut på 1920-talet (se kyrkogårdsinventeringen 1996-97). I övrigt fanns inget av antikvariskt intresse².

2002 gjordes en antikvarisk kontroll i samband med dragning av elkabel och uppsättning av elmätare strax utanför kyrkogårdsmuren, cirka 30 meter nordost om sakristian vid en uthusbyggnad. Ett 12 m långt, 0,5 m brett och upp till 0,7 m djupt schakt grävdes med maskin. Inget av antikvariskt intresse påträffades³.

¹ L1977:6130 (Follingbo 84:1)

² Tröndal 2000

³ Zerpe 2002

Värdering

Allmänt

Alla kyrkor bidrar till att materialisera bilden av det heliga. Invändigt utgör de en ram för mötet mellan människan och det livsavgörande på ett sätt som andra rum inte gör. Till det yttre markerar de sin belägenhet i landskapet, men tar också det yttre rummet i anspråk och utgör en påminnelse om värden som ligger vid sidan om vardagen. Genom historien har betoningen legat på olika delar och egenskaper i kyrkan. Samtidigt finns det många likheter mellan skilda kyrkor, särskilt för dem som ingår i samma kyrkliga tradition. Stor omsorg har sedan det kristna kyrkobyggandets äldsta tid ägnats konsten och arkitekturen. I kombination med att många kyrkor också är gamla hör de till våra viktigaste kulturmiljöer.

Kyrkorna på Gotland utgör en del av den världsöverspännande kristna kyrkans byggnader, en del av kyrkorna i Sverige och en del av kyrkobyggandet på Gotland. Gotlands kyrkobyggande är relativt homogent. Byggnadsdetaljers utformning och tillvägagångssätt vid kyrkornas planering återkommer mellan olika socknars kyrkor, men kan sedan skilja sig från principer som använts i andra landsändar. Exempel på det är att de äldsta gotländska stenkyrkorna följde samma modell av kyrka med långhus, kor och absid, som var allmän i de nordiska länderna. I nästa skede kom dock kyrkorna att förnyas på 1200- och 1300-talet på ett för Gotland karakteristiskt, men i övriga Sverige okänt sätt. Under 1200-talets slut och 1300-talet byggdes kyrktorn på Gotland, vilket sällan hände vid kyrkorna på fastlandet. Den gotländska kalkstenen möjliggjorde valvslagning och byggnadsskulptur utan motstycke i resten av Sverige till vare sig mängd eller konstnärlig kvalitet. Under 1400-talet byggdes kyrkor om- och till i Mellansverige och försågs med heltäckande kalkmålningar, något som inte hade någon motsvarighet på Gotland. Under 1800-talet förnyades tusentals kyrkor i södra och västra Sverige genom att en äldre revs och ersattes av en ny och större, eller byggdes om genomgripande. Detta berörde endast någon enstaka av de gotländska kyrkorna. Sammantaget har detta gjort att de gotländska kyrkorna representerar ett medeltida byggande under en tid då inte så mycket byggdes i övriga Sverige. Men utmärkande är dessutom att på Gotland finns dessa medeltida byggnader ofta kvar, relativt oberörda av senare förändringar och ännu i bruk.

Härigenom utgör varje kyrka ett omistligt exempel på medeltida kulturmiljö inte bara ur ett lokalt gotländskt perspektiv utan även ur ett riksperspektiv. Eftersom inte heller Centraleuropa efter krigstider och andra perioder av förändringar till så hög grad har kvar större uppsättningar av medeltida sockenkyrkor och framför allt medeltida träskulptur har de gotländska kyrkorna därigenom ett internationellt intresse. De formades i hög grad under inflytande av byggmästare från västra Tyskland, från Westfalen och området kring Köln, vilket ytterligare ger dem en internationell betydelse, liksom att det tidiga kyrkobyggandet uppvisar stilpåverkan från östra Europa. Sedan 1800-talets slut har kyrkorna på Gotland kommit att uppmärksammas av arkitekter och konstnärer och har fått stå förebild för kyrkor på fastlandet, vilket gör att kyrkor från 1800- och 1900-talet med gotländskt inspirerade motiv återfinns i Skåne, Västergötland, Stockholm och på andra platser.

De gotländska kyrkorna har vissa särdrag i formen, men de intar också en särskild ställning i bygden. Över hela Sverige har, liksom i många andra länder, kyrkan utgjort en central och samlande punkt, även om de mera sällan legat mitt i en by, så som de gör i en del andra delar av Europa. Men på Gotland har kyrkans roll som samlande byggnad levt kvar bättre än på en del

håll. Denna uppfattning är stark även i resten av Sverige, men bebyggelseförskjutningar till följd av nya järnvägssamhällen och bruksorter, en mer polariserad sockensammansättning, större avstånd mellan kyrkorna och att de inte har haft torn kan ha bidragit till det. Medan kyrkorna på Gotland genom sina torn och tätare avstånd samt en viss skepsis till förändringar har behållit sin plats i en sockenmedvetenhet, som även i sig är ovanligt stark på Gotland.

För de gotländska kyrkornas kulturhistoriska värde och särställning gäller åtskilliga gemensamma saker. Kyrkorna är närmare hundra och Gotland utgör som Visby stift det stift som har nästan uteslutande medeltida kyrkor, därtill tillkomna och ombyggda före mitten av 1300-talet. Eftersom de så tydligt har parallella tillkomsthistoriker utgör varje kyrka en omistlig del i ett pussel av olika byggnadsetapper. Byggnaderna är utsmyckade av skulpterade portalomfattningar, kalkmålningar och skulpturer. Glasmålningarna saknar till omfattning motstycke i resten av norra Europa. 93 procent av bevarade medeltida glasmålningar med figurscener i Sverige kommer från Gotland (i kyrkorna eller på museer). Flera medeltida möbler, mest bänkar, finns också i kyrkorna. Föremålen visar hur kyrkorna användes under medeltiden och kan bidra till att ge en autentisk upplevelse av medeltida miljöer. Inte minst gäller detta kyrkornas vind och särskilt tornets övervåning, där rummet i hög grad präglas av murade dörr- och fönsteröppningar som skapar en autentisk ljussättning. Virket och murbruket kan visa upp spår från hur själva byggnadsarbetet gick till och kan avspegla hur kyrkan i äldre tid drabbats av eldsvåda.

Föremålen i kyrkorna är inte bara medeltida. Gotland har även en hög andel av bevarade bänkinredningar från 1600-talet av ett slag som på svenska fastlandet ersattes av ny inredning i slutet av 1800-talet. Från 1700-talet finns bevarat ett rikt måleri, inte minst målningar på bänkinredningen. De gotländska dopfuntarna utgör ett särskilt kapitel, där de mest framträdande utgörs av de tidigmedeltida sandstensfuntarna, som fick ett nytt uppsving på 1600-talet. Södra Gotlands stenhuggerier producerade sedan altaruppsatser i sandsten av ett slag som inte är vanligt utanför Gotland. Genom det sena 1800-talets och 1900-talets kyrkorestaureringar, ofta av framträdande stockholmsarkitekter, kan man följa förändringar i synen på öns kyrkor.

Kyrkornas lägen visar på centrala platser i bygden, placerade vid en tidigare korsväg med, om inte förhistoriska så åtminstone medeltida ursprung. De avspeglar det höga välstånd från medeltidens omfattande handel som rådde när de kom till och illustrerar något av den komplicerade kyrkohistorien. Av stor betydelse är kyrkogårdarna runt kyrkorna som är omvårdade och används. Många av dem har en intakt medeltida utsträckning. Andra visar kyrkogårdens utveckling under 1800-talet och hur folkmängden ökat. Trädrader och gravtyper illustrerar hur nya delar har tagits i bruk under 1800- och 1900-talet.

Anmärkningsvärt är att kyrkorna ännu används för sitt ursprungliga syfte. För Gotlands del har det kunnat ske utan större ombyggnader av kyrkorna, trots förändringar i befolkningsstorlek. Nästan alla är i bruk (de som är öde har varit det sedan minst 400 år) och används, om än med olika intervall. Öns kyrkor har genom sin ålder, kvalitet och i sammanhanget starka karaktär en identitetsskapande roll. I de många, ofta små, socknarna finns en särskild känsla, där kyrkorna intar rollen av kraftfulla symboler för hemsöcken. Hur klockorna har ringts avspeglar skillnader mellan kyrkorna och än idag finns kinningsstenar beredda i klockvåningen för det ringningssätt med små stenar som endast finns på Gotland och de skånska landskapen. Kyrkorna har både en starkt lokal förankring och utgör samtidigt punkter i ett världsomspännande nätverk som förbinder länder och kontinenter genom religion, arkitektur, konst, musik över århundraden.

Sedan ett drygt sekel har kyrkorna på ön varit en turistmagnet. De är öppna sommartid, på ett annat sätt än på det svenska fastlandet, och brukar vara välbesökta.

Bruksvärden

Följande bygger på de 349 svar från besökare som inkom via de enkäter som sommaren ställdes 2019 i 16 kyrkor i Romaklostets och Klinte pastorat. Av dessa 349 personerna besökte 52 % kyrkan för första gången.

De som räknas in som återkommande besökare har angivit att de besöker kyrkan ofta, ibland eller sällan/någon gång per år. Genomgående är gravskötsel, besök av anhörigs grav samt delta i gudstjänst och andakt de främsta anledningarna till besök. Av de barnfamiljer som bor i socknarna kan man utläsa andra motiv till återkommande besök en förälder skriver såhär ”Vi bor nära kyrkan. Ibland går vi hit och letar Pokémon och övar vår minsta att läsa, precis som vår äldsta son gjorde när han lärde sig läsa”. Konserter anges också som en stor anledning till besöket. För dessa besökare står kyrkan för hembygd, barndom, en knutpunkt, trygghet samt en plats för släkten genom århundraden. De uttrycker en stor glädje och stolthet över sina kyrkor och betonar hur viktig den är för sockens identitet, historia och sammanhang samt för individens släkthistoria.

Förstagångsbesökarna kan majoriteten kopplas till turism, många anger att de hade som mål att besöka minst en kyrka på ön under sin semester eller att besöka många/samtliga av öns kyrkor. Benämningen kyrksafari var en återkommande anledning. Några av dessa förstagångsbesökare uppskattar kyrkorna som en stillsam plats att komma till för att få lite lugn och ro, medan andra ser kyrkan som ett värdefullt nationellt kulturarv och historiedokument. Intresse för konst, kultur, arkitektur och historia beskrivs återkommande som en av anledningarna till besöket.

Generellt sätt var besökarna mycket nöjda med tillgängligheten (74%). Många påpekade att det är trevligt att kyrkan är upplåst så att man får möjlighet att komma in samt är glada att se att kyrkorna och kyrkogårdarna är så välskötta. De som inte var nöjda med tillgängligheten påpekade oftast för dålig belysning i kyrkan, nedsatt framkomlighet med rullstol och dylikt i grusgångar samt vid trösklar, svårighet att öppna eller stänga porten.

När det gäller information var det många som saknade informationsbroschyrer att titta i på plats samt att kunna köpa med sig hem. Där det fanns information efterfrågades mer lättläst text och mer bilder. Genomgående önskades även information på engelska samt ibland även tyska. Flera kommenterade att de sökte mer information på nätet eller i turist-appar samt kompletterade med information från böcker, exempelvis Änglar & Drakar.

Kyrkobyggnaden

Kyrkans påkostade murverk och väl proportionerade romanska arkitektur talar för en byggherre med ambitioner och goda kontakter. Förekomsten av en emporvåning kan också tala för detta. Den förnyelse som koret var ett inledande skede för berodde sannolikt på förändrade kyrkliga behov av ett större och rymligare kor och kyrkorum. För att även detta gestaltades med höga ambitioner talar det omsorgsfulla murverket och fönstren med sitt för Gotland rika och ovanligt formade masverk, rimligen avsedda för en rik skrud av påkostade glasmålningar. 1600-talets takmålningar och den från Visborgs slott övertagna predikstolen, vilka bidrar till att ge kyrkan en

prägel som mer erinrar om kyrkor på det svenska fastlandet, talar också för ovanliga villkor för kyrkans sociala sammanhang och om en samlad insats för kyrkans iståndsättning.

Sakristian, vars stora rum är av ett slag som här och i andra socknar fungerade för skolundervisning, och dess övervåning med sockenmagasin talar för ett nära samband mellan kyrkolivet och socknens andra angelägenheter. Orgeln från en tid då många kyrkor på Gotland började få orgel visar på nya synsätt på musiken i kyrkan. Kompletteringen av takmålningen på 1950-talet med samtida porträtt har format nya berättelser till kyrkan. Att ringkammaren delats av till kapell visar på ett sätt att i vår tid bemöta minskat antal kyrkobesökare och förändrade gudstjänstfirande former i kombination med en annan syn på komfort och med ökade uppvärmningskostnader. Detta har skett mot en bakgrund av en vilja och strävan att fortsätta använda kyrkan för det gudstjänstbruk den en gång byggdes för och som den brukats till sedan snart tusen år.

Kyrkans kulturhistoriska värde kopplat till dess arkitektur och konstnärliga utsmyckning rör främst dess romanska arkitektur, emporvåningen trots att den hittills inte uppmärksammats, arkitekturen i det gotiska koret, takmålningen samt inredningen från 1600-talet med föremål från Visborgs slottskyrka. Övergripande har kyrkan, som en av de gotländska kyrkorna, en viktig roll i den serie av länkar i det samlade historiska källmaterial som kyrkorna utgör.

Kyrkans inventarier

Som välbevarad medeltida byggnad utgör kyrkan ett viktigt kulturminne. Särskilt värdefullt i Follingbo kan räknas dess äldre romanska delar, som till sin gestaltning visar på en väl avvägd romansk arkitektur som vittnar om höga arkitektoniska ambitioner. Det talar för att kyrkan formats av en driven arkitekt och det omsorgsfullt lagda kvaderstensmurverket visar att en väl sedd byggnadshytta fått uppdraget att bygga kyrkan. Likheter finns med betydande kyrkobyggen som Roma klostrets kyrka och Mariakyrkan i Visby, och troligen har den romanska stenkyrkan i Follingbo haft en byggherre med särskild ställning. Unik för Gotlands landsbygd är den knappt uppmärksammade tidigare emporvåningen i tornets första övervåning av det slag som förekommer i S:t Drotten, S:t Olof och S:ta Maria i Visby, om än enklare och mindre.

Korets findetaljerade gotiska arkitektur är ovanlig i sitt slag på Gotland. Dess omsorgsfulla murverk väcker frågor då kyrkans övriga murar, som de är anpassade till var avsedda att i följande etapper ersättas av ett nytt långhus, enligt den för Gotlandskyrkor vanliga byggnadsprincipen. Innertaket utgör ett slag av barockarkitektur som inte är vanlig i kyrkor på Gotland. 1700-talets rektangulära fönster och det tidiga 1800-talets sakristia med sockenmagasin utgör tillägg av en förhållandevis profan karaktär av ett slag som i många andra kyrkor har restaurerats bort under 1800- och 1900-talet, vilket var på förslag även i Follingbo på 1950-talet av enbart stilmässiga skäl. Istället uppvisar sakristians övervåningar exempel på ett bevarat sockenmagasin. In mot dessa har korets murverk med algpåväxter och utan senare cementfogning bevarats intakt sedan sakristiebyggnadens tillkomst.

Till kyrkans möblering bidrar predikstolen med ett särskilt värde eftersom korgen jämte altaruppsatsen i Rute hör till de få bevarade delarna som kan berätta något om slottskyrkan på Visborg, även om korgen i sitt nuvarande skick är starkt präglad av senare förändringar. Den rikt skulpterade altartavlan, bänkinredningen och de i sakristian bevarade skärmarna från tidigare korbänkar är av kultur- och konsthistoriskt värde.

Bland lösa inventarier av kulturhistoriskt värde kan nämnas ett litet krucifix i ben, sannolikt från 1700-talet. Dopfunten utgör kyrkans nästan enda medeltida inventarium, troligen till följd av kyrkans brand i slutet av 1500-talet. En järnbeslagen förvaringskista av ek av medeltida typ finns i sakristian. Bland övriga inventarier kan nämnas målningen Herdarnas tillbedjan, målad 1832 efter italiensk mästare av Maria Eberhardt, en tidig kvinnlig svensk konstnär, och skänkt av prinsessan Eugénie 1861.

Kyrkogården

Follingbo kyrkogård tillhör Gotlands större kyrkogårdar och har utvidgats vid åtminstone tre tillfällen. Utvidgningarna reflekterar socknens expansion och befolkningsökning.

Kyrkans närhet till prästgården och prästgårdsparken ger en sammanhållen miljö. Här är prästgårdsporten, där en tidigare stiglucka ersatts av nuvarande grind, värdefull att bevara.

Den nordvästra delen av muren som har medeltida ursprung har högt värde.

Kyrkogårdens tidigare gräns mot söder, där utvidgningen skedde omkring sekelskiftet 1900, syns idag av fyra äldre hästkastanjer, vilka är en rest av en tidigare trädrad, eller den gamla kyrkogårdens trädkrans. Även utvidgningen åt öster som skedde under 1920-talet markeras av en gång samt en trädrad med äldre hästkastanj om ingick i den äldre kyrkogårdens trädkrans. Träden har ett högt kulturhistoriskt värde.

Gångarna är belagda med grus har en bevarad utsträckning åtminstone sedan 1920-talet.

Trädkransen av hästkastanj som omger den äldre kyrkogården, och lind kring den yngre kyrkogården ger kyrkogården en sammanhållen helhetsmiljö och en rumslighet i det öppna jordbrukslandskapet, som är värdefull att bevara.

De gamla hästkastanjerna som ingick i den äldre kyrkogårdens trädkrans söder om kyrkan, kan idag betraktas som solitära träd. De ger kyrkogården en lummighet och rofylld känsla

På kyrkogården finns flera gravvårdar högt kulturvärde både genom sin utformning och lokal- och personhistoria. 17 av gravvårdarna på kyrkogården anges som kulturhistoriskt värdefulla i kyrkogårdsinventeringen 1996. I den uppföljande inventeringen 2016 anges 24 gravvårdar som kulturhistoriskt värdefulla.

Naturvärden

Träden, och buskagen är värdefulla miljöer för kryptogamer och insekter och som boplatser för fåglar. Det gäller även murar som inte är putsade. En stor del av den biologiska mångfalden är knuten till gamla träd och idag utgör kyrkogårdarna en av de viktigaste miljöerna för bevarandet av hotade växt- och djurarter.

Vid Follingbo kyrkogård finns inte några speciellt värdefulla träd utpekade av Länsstyrelsen. Man bör uppdatera om det finns några rödlistade arter genom kontakt med Länsstyrelsen. Vi rekommenderar att man använder Riksantikvarieämbetets metod *Fria och Fälla* (2014) vid förändringar av trädplanteringar som kan påverka murar och gravvårdar.

Händelselista Follingbo kyrka

ÅR	BYGGNADSDEL ETC:	REF.
s 1100-tal	Ett romanskt kor med absid (numera rivet), byggdes.	GK
o 1200	Det nuvarande långhuset och tornet byggdes (SvK anger ”möjligen...1222”).	GK, SvK
s 1200-tal	Absidkoret revs och det nuvarande koret byggdes (SvK anger ”av...’Ronensis’ omkr. 1260”). Dopfunten av kalksten.	GK, SvK SvK
1400-tal	Altar- eller processionskrucifix av ben se ovan inventering och åtgärdsplan kapitel 5.1.1.	SvK
1587	Inskuret årtal i korets(?) norra(?) remstykke.	GF
1588	Glasmålning i södra korfönstret.	GK, SvK
s 1500-tal	Korets västgavel uppfördes av korsvirke.	ATA
1607(?)	Brand i kyrkan, varvid bl. a. triumfbågen skadades.	ATA, LMH
1607	Hugget årtal väster om långhusportalen, utvändigt: Anno domini 1607 Peder Dee Peder Storved Olfv Vngeboteis.	Inskr.
1613 (?)	Provisorisk reparation efter branden	LMH
1618	Altartavla av trä, såld 1763.	SvK
s 1630-tal	Grundligare reparation efter branden	LMH
1682-1706	Iståndsättning i etapper	LMH
1684	Predikstolen, ursprungligen tillhörig Visborgs slottskyrka, flyttades till kyrkan och målades (målades 1687 enligt LMH).	GK, SvK
1684	Sakristiskrank i koret, bänkinredningen, altarring, fönster i söder	LMH
1685	Timglaset anskaffades.	SvK
1687	Predikstol, dopfunt och altarring målas.	LMH
1699	Storklockan göts av Gerhard Meyer, Stockholm.	GKR, SvK
1690-tal	Innertaket av trä i långhuset målades (LMH anger mellan 1689 och 1699, sannolikt omkring 1695).	GKS, GK
1600-tal	Bänkinredningen.	GK, SvK
1706	Bänkarna målades av Abraham Beck (enl. SvK även predikstolen och sakristiskranket, enl. GKS dessutom korbänken).	GK, SvK, GKS
1700-tal	Orgelläktaren (SvK anger ”1700-talets förra hälft”). Två nya fönster och förstoring av ett ursprungligt d:o i långhuset.	GK, SvK SvK
1744	Predikstolsbaldakinen moderniserades med hängprydnader och ny trappa. Altaruppsatsen tillverkades, sannolikt av Johan Hernell (SvK anger 1746, GK anger 1740-talet, LMH 1744).	LMH GK, SvK
1740-tal	Tillverkades trol. altarringen.	SvK
1750	Ljudtakets krön kompletteras.	LMH
1760	Skiljevägg av trä för ringkammaren	LMH
1763	Tornhuven renoverades.	GF
1766	Ljuskrona av mässing.	SvK

ÅR	BYGGNADSDDEL ETC:	REF.
1771-72	Orgelläktarens fyllningar målades av Johan Weller (enl. SvK även sakristiskranket, epitafiet över Lena Maria Stockman, samt en ”gardin” bakom predikstolen).	GK, SvK
1797	Årtal i vindflöjeln.	ATA
1801	Stod ett orgelpositiv vid altaret.	SvK
1821	Sakristian byggdes (SvK anger ”1820-1821”). Övervåningen användes som sockenmagasin.	GK, SvK RÖ
1842	Målat årtal på triumfbågens västsida (SvK). Inre renovering: bänkar m.m. målas gula, fönster lagas, golv läggs om (ViLa).	SvK, ViLa
1850-talet	Skiljeväggen för ringkammaren revs	LMH
1857	Orgeln, byggd av A. G. Nygren, Stockholm. Orgelläktaren byggdes om, mittpartiet drogs fram.	GK, SvK, ISO, ViLa SvK, LMH
1861	Tavla, föreställande herdarnas tillbedjan av M. C. Eberhardt 1831, skänkt av prinsessan Eugénie.	SvK
1860-70-tal	Restaureringsdiskussioner om att bl.a. ta bort strävpelarna, ta upp nytt långhusfönster, måla över takets och läktarens målningar, ersätta bänkinredningen med ”soffor”	ViLa
1869-70 ca	Ringkammaren, kallad kapellet, får nytt trägolv och nytt fönster	PrM, ViLa
1871	Yttre och inre restaurering (byggm. O. N. Lindqvist, Visby). Murarna lagas och fogas med cement, ytorna skrapas och tvättas från mossor, puts från tidigare fönsterupptagningar målas grå efter murstenens färg. Huggen sten ersätter inmurade träbjälkar i östra korgaveln. Igenfyllda partier av östfönstret byts mot fönsterglas. Sakristians tegeltak byts mot spån. Inre vitlimning. Nytt golv i delar av långhuset, bänkarna repareras och målas över i brunt.	PrM, ViLa
1873	Fuktskadade delar av trägolvet i byts mot stengolv.	ViLa
1881	Korets inre görs om: nytt golv, ny altarring, ny predikstolstrappa.	GA, LMH
1800-tal(?)	Nyttjades sakristian som skola.	mundlig uppgift, LMH
1900	Kamin installerades i långhusets sydöstra hörn, skorsten på västra korgavelns röste.	ATA
1910	Predikstolen övermålad. Bänkinredningen målad, invändig kalkning av väggar och valv (konservator Wilh. Pettersson, Stockholm). Målat årtal på triumfbågens östra vägg.	SvK
1938	Nytt värmesystem (lågtrycksånga) med ny skorsten på korets östra taknock, samt pannrum under sakristian. Sydportalen konserverades av SHM:s konserveringsanstalt, korportalen reparerades och vaxbehandlades, vimpergen och kapitälbanden avtäcktes med plåt. Glasmålningarna försågs med nytt bly.	ATA
1947	Kyrkogården utvidgades.	ATA
1950	Utredning om ev. borttagande av tornets stödmurar (Intendent Gunnar Wennlund, Stockholm).	ATA

ÅR	BYGGNADSDEL ETC:	REF.
1952	Lilla klockan gjuten av K. G. Bergholtz, Stockholm.	GKR
	En utvändig restaurering utfördes, då yttertaken lades om på tät bördnings med nytt tegel, och korets västgavel (av korsvirke) byttes ut mot ett brädklätt röste.	GF
	Åskledare (ev. uppsatt redan 1950).	ATA
1955-56	Invändig restaurering efter förslag av arkitekt Bengt Romare, Stockholm: Elinstallation för belysning. Ny inredning i sakristian. Nya kapitälband i triumfbågen. Konservering av takmålning, bänkinredning, altarpopsats, predikstol, läktarbarriär, nummertavlor och dopfont (konstnär Erik Olsson, Sanda). Orgeln omdisponerad av A. Thulesius, Klintehamn.	GK GA, ISO
1957	Minnestavla över landshövdingen Lars Söderhielm o h h.	GF
1963	Spirstocken utbytt (inskr.).	ATA
1966	Kondensskada i skorstenen.	ATA
1983	Förstärkning av orgelläktaren.	GF
1987	Konservering av div. inredning av CH. Eliason, Visby.	ATA
o 1990	Nya stegar och vilplan i tornhuv.	
1992	Glasmålningarna konserverades och ommonterades.	GF
1994	Kor- och långhusportalerna konserverades av stenkonservator Karl-Gustav Eliasson, Stockholm.	GF
1994	Orgeln restaurerades av orgelbyggare Tomas Svenske, Brunna.	ATA
1997	Ny belysning i koret.	ATA
2000	En yttre restaurering genomfördes efter förslag av arkitekt Jan Utas, Visby. Entreprenör Byggnadshyttan på Gotland. Yttertaken lades om och kompletterades med hängrännor och stuprör. Takkonstruktionen lagades. Fasaderna och stödmurarna rengjordes, foglagades. Ljudgluggar, södra och östra korfönstren samt bågreliefer konserverades av K-G Eliasson. Fönsterbågar på kyrkans norra sida restaurerades. Klockdäcket renoverades. Belysningen i tornhuv och på vindarna kompletterades, så även åskskyddet. Hissanordning till de främre ljuskronorna. Valvet över trappavsatsens översta del rasade i samband med ombyggnadsarbetena i tornet, den återuppbyggdes dock.	GF
2005	Stenkultur AB konserverade ett antal gravvårdar.	GF
2007	Nytt glasparti i tornbågen, tornrummet inrättat som ”vinterkyrka”.	GF
2011	Restaurering av kyrkogårdsmur. Entreprenör, Skogsstyrelsen.	GM
2020	Konservering av korportal. Konservator Sten och Muralt.	GM

Förkortningar:

ATA	Riksantikvarieämbetets arkiv, Stockholm.
GA	Gotlands Allehanda 1956-02-08.
GF (GM)	Gotlands fornsals arkiv. (Gotlands Museum).
GK	Lagerlöf, E., Svahnström, G., Gotlands kyrkor, 1991.
GKM	Söderberg, B. G., Gotländska kalkmålningar 1200-1400, 1971.
GKR	Rohr, I., Gotlands Kyrkklockor och Ringnings seder, 1985.

GKS	Svahnström, G., Svahnström, K., Måleri på Gotland 1530-1830, 1989.
ISO	Johansson, T. (red.), Inventarium över svenska orglar 1989: II, Linköping och Visby stift, 1990.
Inskr.	inskrift i kyrkan
LMH	Holmbäck, L. M. I Gotländskt Arkiv 1956.
o.	omkring
PrM	Biskopens ämbetsberättelse, Handlingar rörande prestmötet i Visby.
RÖ	Öhrman, R., Sockenmagasin på Gotland, Gotländskt Arkiv 1990.
s.	sent
SHM	Statens Historiska Museum
Strelow	Nilssøn Strelow, H., Cronica Guthilandorum, 1633.
SvK	Sveriges Kyrkor, Gotland bd I:5, 1931
t.	tidigt
ViLa	Visby Landsarkiv (Riksarkivet, Visby): Follingbo kyrkoarkiv, protokoll, K I:2-3

Lagskydd

Kyrkor har ett generellt lagskydd, som till stor del handlar om deras kulturhistoriska värde. Eftersom lagstiftningen måste vara exakt har kyrkobyggnader enligt Kulturmiljölagen definierats som en kyrka som var invigd och förvaltd av Svenska kyrkan vid början av år 2000. Av dessa har kyrkor byggda före 1940 (och några speciellt utvalda yngre) ett särskilt lagskydd (KML 4 kap. 2-5 §§). Särskilda instruktioner finns i lagen kring kyrkliga inventarier och begravningsplatser. Att kyrkor inom Svenska kyrkan i dessa sammanhang har en särställning framför andra beror inte på samfundstillhörighet eller band till svenska staten utan på att Svenska kyrkan omfattar de äldre kyrkor som ofta har rika konst- och kulturskatter och som av tradition på ett lokalt plan har haft en stark offentlig ställning. Lagstiftningen har hållits på en generell nivå, men en närmare precisering kring enskilda kyrkomiljöers lagskydd finns i Kulturmiljövårdens bebyggelseregister (Bebyggelseregistret). Därutöver finns en del äldre frikyrkor som är byggnadsminnen, kyrkor som i historisk tid tagits ur kyrkligt bruk och övergått till privat eller statlig ägo samt kyrkoruiner. Dessa omfattas av lagbestämmelser kring byggnadsminnen, fasta fornlämningar med mera. Här har samlats en förteckning över de lagbestämmelser som reglerar användning och förändringar av kyrkor, kyrkoinventarier och begravningsplatser som kulturmiljöer.

Kulturmiljölagen (1998:950) t.o.m. SFS 2019:864

Kyrkobyggnaden, kyrkogården, begravningsplatsen, och de kyrkliga inventarierna skyddas av Kulturmiljölagens (tidigare kallad Kulturminneslagen) olika kapitel enligt nedan:

- 1 kap. 1 § anger att det är en nationell angelägenhet att skydda och vårda kulturmiljön samt att det ansvaret delas av alla med syftet att tillförsäkra nuvarande och kommande generationer tillgång till en mångfald av kulturmiljöer.
- Fornlämningar och fornfynd skyddas av 2 kap. både de som är kända sedan tidigare och de som inte är kända sedan tidigare. Flertalet kända finns i Riksantikvarieämbetets databas fornsök.
- 4 kap. 1 § anger att kulturhistoriska värdena i kyrkobyggnader, kyrkotomter, kyrkliga inventarier och begravningsplatser är skyddade enligt bestämmelserna i detta kapitel. 2-5 §§ reglerar kyrkobyggnaden och kyrkotomten. skydd för kyrkliga inventarier 6-10 §§, 11-15 §§ reglerar begravningsplatser. 15 a beredskapsförberedelser som under höjd beredskap behövs för vård och underhåll av de kyrkliga kulturminnena.
- 5-8 kap. skydd mot utförelse av respektive återlämnande av kulturföremål som olagligt förts bort från en stat.
- 9 kap. begränsar militär användning av kulturregdom i händelse av väpnad konflikt med hänvisning till Haagkonventionen från 1954.

Begravningslagen (1990-1144) t.o.m. SFS 2019:867

Begravningslagen reglerar verksamheten för kyrkogårdar, begravningsplatser och krematorier. I begravningslagen understryks den enskilda gravrättsinnehavarens rättigheter och skyldigheter gällande gravanordningens utformning och skötsel. I lagens 7 kapitel ges möjligheter för upplåtaren, dvs kyrkogårdsförvaltningen att skydda och behålla kulturhistoriskt värdefulla gravplatser och gravvårdar.

Plan- och bygglag 2010:900 t.o.m. SFS 2020:603

Plan- och bygglagen reglerar användning av mark och vatten och om byggande. Bestämmelserna syftar till att, med hänsyn till den enskilda människans frihet, främja en samhällsutveckling med jämlika och goda sociala levnadsförhållanden och en god och långsiktigt hållbar livsmiljö för människorna i dagens samhälle och för kommande generationer.

Byggnader, bebyggelseområden och allmänna platser som anses vara särskilt värda att bevara har ett förstärkt skydd. Dessa får inte förvanskas enligt PBL 8 kap. 13 §.

Vid bygglov för ändring eller flyttning av byggnader och anläggningar utanför detaljplan och områdesbestämmelser ska byggnadsnämnden pröva om åtgärden utförs varsamt enligt 8 kap. 17-18 §§.

Miljöbalk (1998:808) t.o.m. SFS 2020:684

Miljöbalken ska enligt kapitel 1 tillämpas så att värdefulla natur- och kulturmiljöer skyddas och vårdas. Områden som utpekats som riksintresse skall markeras på den lokala översiktsplanen vilken finns på Region Gotlands hemsida.

- I kapitel 3 regleras vad som gäller för områden av riksintressen för kulturmiljö.
- Kapitel 4 för vissa större områden, som i sin helhet är av riksintresse på grund av de natur- och kulturvärden som finns i området (t.ex. är Gotland som helhet utpekade som riksintresse för turismen och friluftslivet 4 kap 2 §).
- Biotopskydd regleras i 7 kap. 11§.
- Nyckelbiotoper alla skogsbruksåtgärder är samrådspliktiga enligt 12 kap. 6 §.
- På Gotland är de 92 medeltida kyrkomiljöerna samtliga utpekade som riksintresse för kulturvärden vilket bland annat regleras i 3 kap. 6 §.

Kyrkoordning t.o.m. SvKB 2019:11

Gällande kyrkoordning för Svenska kyrkan reglerar skyddet av kyrkobyggnaden och de kyrkliga inventarierna främst genom 10 avdelningen, 40 kap 2 §.

Källor

Offentligt tryck:

Kulturmiljölag, SFS 1988:950 t.o.m SFS 2019:864

Kulturmiljölag (1998:950) t.o.m. SFS 2019:864

Begravningslag (1990-1144) t.o.m. SFS 2019:867

Plan- och bygglag 2010:900 t.o.m. SFS 2020:603

Miljöbalk (1998:808) t.o.m. SFS 2020:684

Kyrkoordning t.o.m. SvKB 2019:11

Källor och litteratur

Viktiga källor som använts är följande: *Gotlands Museums arkiv*, Visby, med sockenvis och på kyrkan sorterade uppgifter om arkeologiska fynd från 1800-talets slut och framåt. *ATA (Antikvarisk-topografiska arkivet)*, Riksantikvarieämbetet, Stockholm. Centralarkiv sedan 1600-talet för ämnena arkeologi, kulturmiljövård, medeltidens konst- och byggnadshistoria, museologi och numismatik. *Fornreg* - Riksantikvarieämbetets registreringsverktyg för yrkesverksamma inom kulturmiljövården för att registrera information om arkeologiska uppdrag och lämningar i Sverige. *Fornsök* - Riksantikvarieämbetets fritt tillgängliga söktjänst med information om alla kända registrerade forn lämningar och övriga kulturhistoriska lämningar i Sverige. *SHM (Statens Historiska Museer)*, Stockholm, omfattande bland annat Historiska Museet, som är centralmuseum för arkeologiska fynd i landet.

Otryckta källor

Handlingar i Riksantikvarieämbetets arkiv, ATA, Stockholm
 Handlingar i Gotlands fornsals arkiv, Visby
 Handlingar i Visby Landsarkiv, protokoll ca 1870 i Follingbo kyrkorarkiv, volym KI:3
 Inventering av inventarierna i Follingbo kyrka 1997, utförd av Birgitta Lerberg m.fl.
 Inventering av Follingbo kyrko gård, utförd 1996 av antikvarie Roger Öhrman, Gotlands fornsal.
 Inventering av Follingbo kyrko gård, utförd 2016 av Gotlands Museum.
 Tröndal, C. 2000. Rapport över antikvarisk övervakning vid Follingbo kyrka, Gotland.
 Länsstyrelsens dnr 225-4413-99, 220-4436-99
 Vård- och underhållsplan Follingbo kyrka 2008. Jan Utas, Visby.
 Zerpe, L. 2002. Rapport över antikvarisk kontroll vid Follingbo kyrka, Follingbo socken, Gotland. Länsstyrelsens dnr 431-3372-02.

Tryckta källor

Handlingar rörande prestmötet i Visby, 1871.
 Holmbäck, Lars Magnus: ”En gotländsk kyrkoförnyelse under stormaktstiden. Ett bidrag till Follingbo kyrkas historia” i *Gotländskt Arkiv* 1956.
 Johansson, T. (red.), *Inventarium över svenska orglar 1989:II*, Linköpings och Visby stift, 1990.
 Lagerlöf, E., Svahnström, G., *Gotlands kyrkor*, 1991.
 Nilssøn Strelow, H., *Cronica Guthilandorum*, 1633.
 Rohr, I., *Gotlands kyrkklockor och ringningsseder*, 1985.
 Svahnström, G., Svahnström, K., *Måleri på Gotland 1530-1830*, 1989.
 Sveriges Kyrkor, *Gotland* bd I:5, 1931.
 Söderberg, B. G., *Gotländska kalkmålningar 1200-1400*, 1971.
 Öhrman, R., *Sockenmagasin på Gotland*, *Gotländskt Arkiv* 1990.

Kartor

1731. Skattdrägningskarta Follingbo socken, Nygårds nr 1. Lantmäteristyrelsen, H27-25:1.
 1873. Laga skiftes karta. Lantmäterimyndigheten, 09-fbo-46.